

A Gaia-komplexus

Jegyzetek Luc Ferry Új rend: Az ökológia című könyvéhez

Eszmék sokasága áramlik felénk Nyugatról viharos gyorsasággal. Az elmúlt ötve-százötven év szellemi történeteit most napokba, hetekbe szűfolva kapjuk és fogyasztjuk. Még az is megtörténhet, hogy ebből a nagy összevisszaságból, szinkretista és elektikus kavargásból kicsapódik a sohasemvolt magyar filozófia. (Egyelőre azonban ez egy értelmetlen szókapcsolat, éppúgy, mintha szőrös tojásról beszélnénk.) De a jóból is megárt a sok. Bármilyen csinnadrattával vonult is be Schopenhauer és Derrida, Spengler és Heller Ágnes, Steiner és Habermas, Nietzsche és Foucault, Arisztotelész és Hamvas Béla (esetébe Dunapentelét is hazánktól nyugatra kell keresnünk) az elhagyott színpadra, hiába ujjongtunk eleinte minden pillanatban, ma már ásítózunk és eltompultunk, minden jobb meggyőződésünk ellére. Hiába, egyszerűen lehetetlen követni a jelenetenként újrakezdődő darab cselekményét, a másodpercenkénti katarziszokat a szerelőkénti külön világértelmezéseket, a tragédiák, szatírák, himnuszok, nihiliádák és bohózatok szövevényét. Hunyorgunk, hogy lássunk és értsünk valamit a vakító színpadon, hogy ne zavarjanak az idegbajos függönyök, a folyton változó díszletek. Űlünk és félő, megint nem történik velünk semmi.

Ha most azt írom: mély-ökológia, azt hihetik, a Duna medrét óvnám a szlovákoktól, vagy a föld alól előkerült szovjet méreg-hagyaték miatt aggódom, vagy épp a háztartási hulladék földbe gyömöszölése keserít el. Pedig mélyebben fekvő dolgokról van szű. A mély-ökológia is a szellemi színpadon ágál, kicsit takarásban van, de francia elemzője szerint nagyon ambíciózus gondolat. Szándékai szerint hamarosan övé a főszerepe, s nem kevesebbről ábrándozik, mint hogy lejátsszon mindenkit a dobogóról, s egyetlen, klasszikus, egész életet betöltő eszmévé váljon egyáltalán nem klasszikus tartalommal.

Ismerhetjük már valamelyest a mély-ökológiát, ha nem is hallottunk róla. Fellelhető sok környezetvédő, természetvédő, állatvédő aktivista elszántsága mögött. Az a lappangó gyűlölet, melyet a nemes törekvéseik iránti érzéketlenség vált ki belőlük, az az észrevétlen gőg, amit a közömbösökkel vagy tudatlanokkal szemben élnek át, egy-egy érzelmi lépcső az emberi világban értelmezett ökológiától az ökológiában értelmezett emberi világ, azaz a mély-ökológia felé.

Bebeők János bizarr akciói és szövegei közvetlen mély-ökológiai ihletettséggűek. Gyökeres fordulatot követel tőlünk romantikus, prófétai hevülettel világképünk és életmódunk tekintetében egyaránt. Nyilvánosan ketrecbe záratta magát, hogy az élővilággal szembeni emberi eljárások ellen tiltakozzon, s hogy világos legyen, mi vagyunk rács mögött itt kívül, s ő a szabad ott bent, ha csak alkalmilag is. Ökológiai eposza siker volt ugyan, de mégis, mintha extra irodalmi bravúrt művelne, nem pedig teljességigényű ideológiát. Elképzelem őt egy tájban, fákkal, bokrokkal, virágokkal, állatokkal, mintha Lukács Györgyöt látnám vörös katonák körében.

Ismerős lehet a mély-ökológia saját kiismerhetetlen és irányíthatatlan új érzékenységeink révén is. Kutya és macskák tömege lepte el lakótereinket és környékét. Gyakran okoz ez kellemetlenséget, kárt, néha már tragédiát is. A „haszontalan” háziállatok iránti ugrásszerűen növekvő igény mögött a természettel – és az emberi természettel – romlott kapcsolat helyreállításának bizarr igénye van. Ez is a mélyökológia egyik szilánkjá. Amikor aztán a macska, a kutya, a papagáj, az aranyhal, a teknős, a hörcsög, a sün egy-egy helyzetben, vagy helyzetek sorozatában az egyéni értékrendben egyre előkelőbb helyre kerül, amikor az út szélén strázsáló gazdátlan kutya lesz Diogenész, mi meg a barbár nagysándorok, amikor ezekkel a lényekkel keletkező konfliktusok során a régi cselekvési minták csődöt mondanak – valamiért nem tudunk dönteni ezeknek az állatoknak a sorsáról azzal a „természetes” önzéssel, mely ránk hagyományozódott –, akkor ez

már a mély-ökológia felé utaló érzékenység. Amikor a légycspó is elbizonytalanodik, amikor a pókot nem tudjuk kitenni a hidegre, amikor már a szomszédasszony sem szívesen vágja el a tyúk nyakát, amikor a húsételek váratlan lelki problémát okoznak, akkor a mély-ökológia lelki alapozása már megkezdődött.

Gyanakodva vesszük kézbe a kozmetikumokat, zavartan nyeljük a gyógyszert, vajon hány állat kínzása árán készültek el; elvisszük a vízaknában talált békát a tóhoz. Diákjaim rémülten tiltakoznak az elvadult diákotthoni kert civilizálása ellen. Az állatkert mai látásunk szerint már nem egzotikus világ, hanem fegyenctelep. s így tovább. Sok-sok ökológiai gesztusunk van, s ezek mintha tudatalattink reminiszenciái volnának, tétova vágyak egy valahai harmónia után.

Persze közben szemétermelésünk mindennap megdönti az előző nap rekordot. Az erdők, a vizek egyre szennyezettebbek. Az élővilág pusztítása is jól halad. Sőt, a természet iránti új érdeklődésünk, érzékenységünk számlája is többnyire a természetet terheli. A kiskertek és nyaralók milliói, a kiautózások útvonalai és terepei is mind-mindt a természet szabad tereit szűkítik, önzésünk iménti áldozatát ezúttal szeretetünkkel nyomorítva. A szegény átvállalja környezetszennyezés lelki terhét és fizikai következményeit a gazdagoktól, manapság már ebből is meg lehet élni. A pazarló és mohó civilizáció egyre kényesebben ügyel a látszatokra. Hát efféle ellentmondásokból sarjad a mély-ökológiai gondolkodás igénye.

A mély-ökológiának feltételezhető egy nem tudatos kulturális motívuma is. Kinek nem olvastak gyermekkorában afféle mesét, melyben Tökfilkó királyfi barátságos a hangyákhoz, nem engedi okos bátyjainak, hogy szétrúgják a hangyabolyt, nem engedi nekik lelőni a vadkacsákat, megvédi a méheket a kiifüstöléstől, tehát csupa ostobaságot művel, de a mesében mindez jóra fordul. Olyan feladatokat tud megoldani védenecsei segítségével, melyek emberi képességekkel megoldhatatlanok volnának, így hát ő nyeri el a királykisasszony kezét. Tökfilkó lesz a hős, okosabb az okosaknál. Ha ezek a történetek ki is hullottak a felnőtt emlékezetünkől, vagy épp sejtelmünk sincs, miről is szólt a mese, ha bajba kerülünk, márpedig ezt a bajt elég nehéz nem észrevenni, hogy itt most egykettőre kővé válhatunk – ha nem tudjuk összeszedni a gyöngyöket a fóból, ha nem tudjuk felhozni az aranykulcsot a tenger mélyéből, ha nem ismerjük fel a méz illatát –, akkor a mesei cselekvési minta, Tökfilkó példája terelgetheti csendes felvilágosodásunkat. Anélkül, hogy tudnánk, honnan jött a sugallat. S persze jól látható, ezek a furcsa mesék korántsem kuriózumai a népi képzeletvilágnak, genealógiájuk archaikus időkig, alighanem az ősi természeti kultuszokig vezethetők vissza. Azt is mondhatnánk, hogy a természet fölé kerekedő emberi történet egy-két évszázados pillanata előtti nagy emberi időkben a természet személyes és mítikus jelenléte az emberi élet mindennapjaiban és képzeletvilágában olyan jelentős és meghatározó, hogy a veszedelmessé vált egy-két évszázadnyi emlékezetvesztés szorul inkább magyarázatra, nem pedig a természettel társalkodó emberi világ. Persze, ha mindebből arra következtetnénk, hogy majdnem magunk is hívei vagyunk a mély-ökológiának, akkor tévednénk.

A mély-ökológia ugyanis nem nosztalgia, nem gesztus, nem hősködés és nem jótékonyági est. Nem mítikus utánérzés, hanem emberközgpontú racionalizmusunk lerombolása ennek a racionalizmusnak a legmodernebb fegyverzetével. Nem kevesebbbről van szó, mint kissé omladozó világképeink levegőbe röpítéséről, legyünk akár keresztények, akár szocialisták, akár liberálisok, akár konzervetívok. S védekezni nem könnyű, hiszen a szellemi atombomba, amely be van vetve ellenünk, ugyanarra a technikára épül, mint ami modernségünk jelképe. A mély-ökológus nem régivágású öregúr, aki óvja az ifjúságot a meggondolatlanságoktól, nem is új szentimentalista, aki könnyeket ejt minden hangyatepem fölött, hanem posztmodern sámán, aki ismeri minden titkunkat, ismeri gyenge pontjainkat, a mi nyelvünkön beszél, a mi szavainkat használja, és be akar vonni minket szellemi megsemmisítésünk hadműveletébe. s ez nem tréfa.

Elrettentésül kezdjük a történet végénél, idézem Ferry könyvéből a tán legradikálisabb ökoilozófust, Peter Singert, akit a német egyetemek megfosztottak kegyetemi katedrájától: „Bármilyen kritériumokat válasszunk is, tudnunk kell, hogy nem igazodnak pontosan fajtánk határaihoz. Logikus, hogy bizonyos teremtmények bizonyos tulajdonságai értékesebbé teszik életünket más teremtményeknél. De bármilyen mérce alapján ítéljük is,

föltétlenül találunk olyan nem emberi állatokat, amelyek élete értékesebb bizonyos emberek életénél. Nagyobb egy csimpánz, egy kutya, egy disznó öntudata, kapcsolatteremtő képessége, mint egy visszamaradt csecsemőé vagy egy erősen szenilis öregúré. Megrettenve olvastam ezt a passzust. Úgy lettem nevelve, hogy az emberi nem renden kívüli helyét, önmeghatározását az élővilágban felülbíráhatatlannak tekintsem. Következzék most egy szelídebb kérdés Roberick Nastól: „Vannak-e a szikláknak jogaik? Ha eljöhön egyszer az a nap, amikor többségünk számára nem vicc többé egy ilyen kérdés föltevése, akkor valóban az értékrendváltás útjára léptünk. Ez talán lehetővé tenné, hogy leszámolhassunk az ökológiai válsággal. Reménykedjünk, hogy van még idő.” s az iméntiek konklúziója a Greenpeace mozgalom lapjából: „A humanista értékek rendszereit a humanizmus feletti értékekkel kell felváltani. Mindenfajta növényi és állati életet be kell vonni a törvénykezési és jogi szférába. Ezenfölül pedig, akár tetszik, akár ne, szükség esetén erőt kell alkalmazni azokkal szemben, akik tovább folytatják a természetet romboló cselekedeteiket...”

Egyszerű megoldás, ha ezeket a gondolatokat, javaslatokat elutasítjuk, egyszerű, de ma már kivihetelen, hiszen a tapasztalatok, melyekből fakadtak, egyikünk mindennapi életéből sem hiányoznak. Itt semmi egyéb nem történt, mint racionális válaszok születtek emberi-földi problémákra. Igaza van Ferrynek, amikor azt javasolja a német egyetemeknek, legyenek következetesek, és „minél előbb égessék el nyilvánosan Bentham és Stuart Mill könyveit is!” De ugyanakkor igaza van a német egyetemeknek is, amikor joguknak vélik az emberi érték primátusának kétségbevonását nem megbocsátani.

A mély-ökológia arra az új helyzetre próbál válaszolni, ami a természet és az ember új viszonya által jött létre. Azáltal, hogy a természet, s persze következményeként az emberi nem az ember által epusztíthatóvá vált. Ezt nem határhelyzetként kell elképzelnünk, nem egyetlen döntésről van szó. (Nem a nukleáris fegyverekről, amelyek ugyan majdnem mindanhatóak, de mégis inkább csak az emberi játszma részei. Átaluk az emberiség önmagával néz szembe, a természet itt háttérben van, meg is iúszhatja az ember elvesztését.) Az ember folyamatosan fléli természeti létfeltételeit, s egyelőre hiába bizonyítható és tudott, hogy az élővilág, a bioszféra újabb és dsújabb lényei pusztulnak el véglegesen, hiába felismerhető, hogy az ember által irányított folyamatok visszafordíthatatlan károsodásokhoz vezetnek, a védekezés a történet nyomában kullog, állandó késésben van. Ez a késés az esetek egy részében nem jár végzetes következményekkel, de gyakran és egyre gyakrabban igen. Hogy mikor jutunk el oda, amikor az ember már nem lesz képes az elemi létfeltételeit biztosító rekultivációra, nem kiszámítható. Lehet, hogy ez az idő emberi időszámítás szerint végtelen távolban van. De ebben nem bízhatunk. Az azonban tény, hogy a bioszférában okozott maradandó pusztítás az emberi élet minőségének és szabadságának is ártalmára van. Ez emberi civilizáció méregfüggő szántóföldekkel, élővizek nélkül, sivatagokkal, pusztaságokkal, telepített erdőkkel, vadrezervátumokkal és életveszélyes Nappal már nem ugyanaz a civilizáció, amit ma magunkénak vallunk.

A mély-ökológia aggodalmát az teszi megalapozottá, hogy ha a Föld emberi társadalmi egymással megközelítőleg azonos, ma elfogadhatónak tekinthető jólétben élnének, – s ki vonhatja kétségbe követelésük jogosságát, ha joguk érvényesítésére ma nincs is erejük –, akkor az imént vázolt helyzet rögvést előállna. Kérdésük tehát az, hogy van-e joga az embernek a természet közvetlen vagy közvetett kizsákmányolására, ha ezt csak azzal a feltétellel teheti, hogy mások ehhez való jogát nem tekinti érvényesíthetőnek. A tulajdon jogisa, az egyes emberé és a nemzeteké, ezen beismerés elleplezésének, elhalasztásának hatalmi eszköze... Lám, így lesz valaki a mély-ökológia híve. Ez a gondolatmenet ugyanis nem az olvasottak reprodukciója, ahogy ezt feltűntettem, ezek már saját – persze nem eredeti – következtetéseim. A magam mély-ökológiai vázlata. Amitől félek ugyan, de nem tudom másként gondolni. Mert nincs okom nem megvonni bizalmamat az emberi rend, a haladás és a racionalizmus ma érvényes konstrukciójától.

Decertes, majd az ő nyomdokain a francia felvilágosodás nyugodtan lefokozhatta a természetet az értelemmel szemben, egy egyetemes és kikezdheterlen hatalom trónusa előtt okoskodott porszemként, nagyravágyóan. A helyzet azonban megváltozott, így hát karteziánus vélekedéseink a gondolkó lény kiváltságáról és küldetéséről ma már korántsem olyan ártatlanok.

A mély-ökológia azt jelenti, hogy az emberközpontú világrend helyett egy ökológiai világrend értékrendjét fogadjuk el, az Univerzumot visszahelyezzük alapjogaiba, s az élővilág domesztikációja helyett kontradomesztikációra törekszünk, az ember háziasítására, természetbarát lényé formálására a neki otthont adó Földön. Ferry, igazi francia lévén, nem szenvedheti a mély-ökológiát. Kérdésfeltevéseinek jogosultsága felől nincsenek kétségei, de válaszait nem tudja elfogadni. Jogosan. A mély-ökológia egyelőre csak a magunk változatában, saját racionalizmusunk önkritikájaként elviselhető. Mert olyan. Mert racionalitása kénköszagú. (Lehet, hogy éppen ez a megoldás: erős morális készítés arra, hogy véget vessünk egyéni-emberi imperializmusunknak. S ebben az esetben az ördög is jószolgálati szerepre lenne kárhóztatva.) A mély-ökológia Ferry szerint a bar-na vagy vörös radikalizmusok által magnetizált, egy új totalitarizmus szelíd utópiája. Nem lehet véletlen – írja –, hogy az első részletes és alapos természetvédő törvények a Harmadik Birodalom hagyatékeként maradtak ránk.

„A filozófiai és a politikai rendszernek egyaránt egy nem metafizikus humanizmus és egy antikarteziánus emberközpontúság mellett kell döntenie, amikor szembekerül a mély-ökológiával. Nyilvánvaló, hogy teret kell nyitnia a belső kritika előtt, és el kell ismer-nie a természettel szembeni közvetett köztelezettségeit.” „Azt kell elismernünk, és – amennyire lehet – megóvunk a természetben, ami e m b e r i n e k látszik a számunkra, és legdrágább eszményeinkkel fonódik össze: a szabadsággal, a szépséggel, a célsze-rűséggel.” „A barbárság és a humanizmus között most a demokratikus ökológiának kell meghúznia a választóvonalat.” – Ez Ferry reformistának vallott válasza a mély-ökológiai kihívásra. Szép ez így, de korántsem megnyugtató. A racionalizmus racionalista fölszá-molása, a humanizmus egyetemes létöncélúséggel való felváltása – a mély ökológia köz-reműködésével – hallásra is elég rémítő. De a humanista racionalizmus öngyógyítása is egyelőre inkább csak önámításnak tűnik.

Nekem az volna kedvemre való, ha a Földanya iránti gyermeki – tehát se nem racio-nális, se nem irracionális – kötelék volna a forrása valami új erkölcsiségnek és ésszerű-ségnek. Okos és utilitarista transzcendenciára lenne itt szükség. A természet bőkezű, nagyvonalú és önzetlen támogatást igényel istenné nőtt gyermekeitől, a rideg kalkuláció szerinti juttatásoktól szíve kihűl, teste lassan megmérgeződik.

Csak hát a rácsok, Sebeők rácsai egyelőre nagyon szorongatnak mindannyiunkat, hogy úgy éljünk, ahogy lehet – amíg lehet.

Luc Ferry: Új rend: Az ökológia. Mérleg, Európa Körkiadó, Budapest, 1994.

TAKÁCS GÉZA

Iskola és társadalom

A romániai magyar oktatási/nevelési szerkezet a társadalom szemszögéből

A társadalmi környezetnek az oktatási/nevelési szerkezetre gyakorolt hatását csak ak-kor tudjuk érdemben tárgyalni, ha figyelembe vesszük a romániai magyar társadalom erő-teljes, sarkítottan kettős tagolódását. Tanulmányainkban többször elemeztük ezt a ket-tősséget, a „fent” és a „lent” működésének eltérő jellegét. A társadalom eme két össze-tevőjének az oktatási/nevelési szerkezetre (a továbbiakban: a Szerkezetre) gyakorolt ha-tása eltérő, ezért az alábbiakban külön tárgyaljuk őket.

1.

A „lenti” társadalom és a Szerkezet viszonyának van egy olyan stabil alapeleme, amely több évtizede alakult ki és ma is domináns. Lényege: az iskola arra jó, hogy megteremtse, biztosítsa a saját világból való kilépés lehetőségét. Nem a saját világ része, hanem egy